

А.Й. БУКОВИНСЬКИЙ

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

ДУХОВНА КУЛЬТУРА В СІМ'Ї

Аналізується вплив духовної культури на свідомість та світогляд людини. Сім'я є найважливішим середовищем виховання, формування особистості та моральних цінностей.

Ключові слова: духовність, духовна культура, сім'я, цінності, виховання.

Людина органічно пов'язана з культурою, поза якою її моральна життєдіяльність неможлива, адже культура – не окрема сфера життя суспільства, а ціла система його духовного виробництва, розподілу і споживання духовних цінностей. Культура являє собою сукупність матеріальних та духовних цінностей, що людство створило протягом свого розвитку. Найчастіше термін «культура» споріднюють із визначенням того, що створюється (як матеріальних предметів, так і нематеріальних речей) задля духовних потреб людини. Саме тому культура і духовність тісно взаємопов'язані, а поняття «духовна культура» включає всі галузі духовної сфери. Духовна культура передбачає формування свідомості та світогляду людини, залучення її до активного економічного, політичного й культурного життя країни. Тому формування духовності й духовної культури – одне з найважливіших завдань загальноосвітньої, професійної та вищої школи й нерозривно пов'язане з відродженням нації, демократизацією й гуманізацією суспільства.

Видатний український філософ Г.С.Сковорода за вихідне начало своєї філософії брав людину, яка знаходиться в тісному зв'язку з навколишнім соціальним середовищем. Людина, на його думку є «мікрокосм», у якому діють ті ж самі закони, що і в макрокосмі. Суть людини філософ вбачав не в плоті, а в думці, в душі, в серці. Розуміючи так природу людини, Сковорода розрізняє зовнішню (тілесну) і внутрішню (духовну) людину. Тільки людина духовна, на його думку, є істинною, а зовнішня людина - лише тінь істинної[1]. Поняття «духовність» походить від слова «дух». *Дух* – це внутрішній (душевний) стан людини (на відміну від фізичного), її моральна сила. В мові й літературі широко вживаються вислови: в здоровому тілі – здоровий дух, бойовий дух, піднесення духу, падати духом, духовний світ людини, духовні інтереси, духовна спорідненість. *Душа* – це внутрішній світ людини, її думки, почуття, настрої, характер. А тому кажуть: весело на душі, любити усією душею, від усієї душі (щиро, сердечно), до душі чи не до душі (комусь щось подобається), відкрити душу (поділитися з ким-небудь), душевна людина, душевні страждання тощо. Духовна культура особистості – ціла система інтелектуального, морального, художньо-естетичного та

емоційно-чуттєвого розвитку людини. Вона складається з таких основних компонентів: інтелектуальної (знань, мислення), моральної (честі, гідності), національної культури, художньо-естетичної, християнської морально-етичної культури, родинно-побутової культура, політично-правової, тощо. Отже, формування духовності, духовної культури особистості – це формування її свідомості, світогляду, що створює подальше життя особи. Формування духовної культури особи – це довгий та непростий процес виховання, що здійснюється соціальними інститутами сім'ї, церкви, школи, роботи, держави, а кризові явища в суспільстві та економічному житті країни є однією з найвагоміших причин погіршення морального й духовного стану суспільства. Проблема так званого духовного безкультур'я є дуже актуальною і для України набуває державної ваги і потребує невідкладного й активного втручання владних структур. Їхні дії сприятимуть об'єднанню зусиль для формування духовності й духовної культури підрастаючого покоління на засадах національних і загальнолюдських цінностей. Нагальне залучення держави до виховання та зміцнення духовної культури повинно, передовсім, втілюватись у політиці збереження та розвитку української сім'ї, адже основним завданням сім'ї є служити життю, народжувати дітей. Плідність є результатом і знаком подружньої любові, вона поширюється і збагачується різними плодами морального, духовного і надприродного життя, що його батько і мати покликані передавати в дар дітям, а через дітей – суспільству, державі. Оскільки батьки дали дітям життя, то мають якнайсерйозніший обов'язок виховувати своїх нащадків, і тому їх слід визнати першими й головними вихователями. Це виховне завдання настільки вагоме, що якщо його не виконують, то неможливо замінити його якимось іншим повноцінним вихованням. Тому що саме батьки повинні створити таку сімейну атмосферу, сповнену любов'ю і повагою до Бога і людей, яка б сприяла цілісному особистому і суспільному вихованню дітей. Тому сім'я є першою школою суспільних чеснот, які потрібні всім суспільствам.

Право й обов'язок батьків щодо виховання є невід'ємними, оскільки вони пов'язані зі самим передаванням людського життя; вони є первісними та мають першість щодо виховних завдань інших осіб, оскільки впливають із виняткових стосунків любові, яка об'єднує батьків і дітей; вони незамінні та невідчужувані, не можуть бути цілковито передані іншим чи привласнені іншими. Не слід забувати, що окрім цих рис, які характеризують виховне завдання батьків, основним елементом, що визначає це завдання, є батьківська і материнська любов, яка знаходить своє сповнення у справі виховання, здійснюючи та вдосконалюючи своє служіння життю: будучи його джерелом, любов батьків стає душею, а через це й нормою, яка надихає та спрямовує всю конкретну виховну діяльність, збагачуючи її такими цінностями, як ніжність, постійність, доброта, служіння, безкорисливість та жертвовність, які є найкоштовнішими плодами любові. Держава і Церква мають обов'язок надавати сім'ям усіляку можливу допомогу, щоб сім'ї могли правильно виконувати свої виховні завдання. З тією метою як Церква, Духовна культура в сім'ї

так і держава повинні створювати й підтримувати такі інституції і таку діяльність, яких слушно домагаються сім'ї: допомога повинна бути пропорційною нужді та потребам сім'ї для виконання виховних завдань. Подружжя любов вимагає від чоловіка та жінки вірного розуміння їхнього обов'язку відповідального батьківства, на якому сьогодні справедливо наголошують і який потрібно правильно розуміти, адже усе – і хороше, і погане – людина отримує в сім'ї. Ці постулати відомі, мабуть, усім. Бо сім'я була, є і, напевно, і буде найважливішим середовищем формування особистості та найголовнішим інструментом виховання, що відповідає не лише за соціальне відтворення населення, а й за вироблення певного способу його життя. Тому цілком закономірно виникає запитання: чи замислюємося ми, ким для дитини повинні бути батьки? По-перше, - джерелом емоційного тепла і підтримки. По-друге, - владою вищої інстанції, розпорядником благ. По-третє, - взірцем і прикладом для наслідування. По-четверте, - другом і порадиником. Проте питома вага цих функцій у різні вікові періоди неоднакова. В молодшому віці «лідирує» перша функція, в ранньому й дошкільному – друга, в молодшому шкільному віці – третя, а з початком підліткового періоду більшої ваги набуває четверта. А тому єдино правильний спосіб зберегти сімейне й особисте щастя, підвищити духовну культуру в сім'ї, яку мають створювати високоосвічені, морально чисті, духовно багаті, фізично досконалі, працьовиті, зі сформованою національною самосвідомістю особистості. А виховати таких молодих людей – завдання сім'ї, системи освіти й науки, мистецтва за активної підтримки держави та засобів масової інформації.

Невід'ємним елементом виховання духовної культури у сім'ї є моральні оцінки, адже «Свідомість – це не тільки відображення, не тільки пізнання, а й оцінка»[2]. Об'єктом оцінки є те, з чим взаємодіє особа, що має для неї цінність. «В широкому розумінні цінностями є предмети і явища (як матеріального, так і ідеального порядку), а також їх якості і властивості, які мають певну значущість для суспільства і особи, тобто здатні задовольняти їхні потреби, служити їх інтересам»[3]. Так, матеріальні цінності служать для задоволення практичних потреб людей, тоді як духовні цінності (наукові, соціально-політичні, моральні, естетичні, релігійні та ін.) характеризують вищі запити людини»[4]. З чого розпочинається засвоєння людиною духовних цінностей? Людина як особа формується в діяльності, і засвоєння нею духовних цінностей (а також соціального досвіду попередніх поколінь) можливе тільки при активному підході індивіда до умов свого суспільного та індивідуального існування. Для людини, що вступає в життя, моральні та інші духовні цінності виступають не у вигляді абстрактних духовних настанов, а насамперед як конкретні форми діяльності, з якими вона стикається в сім'ї, дошкільній дитячій установі, в ігрових групах, у школі, де вона формується як особистість. Внутрішнє духовне багатство індивіда значною мірою визначається багатством його зв'язків з соціальним середовищем, оточуючим світом (фізичним і соціальним).

Ціннісне відношення людини до дійсності починає зароджуватися уже в підсвідомості, де чуттєве сприйняття «позначає» вчинки оточуючих морально-позитивними або негативними знаками, які безпосередньо зливаються з емоційними настроями. Емоційне життя суб'єкта пов'язує цей чуттєвий матеріал, нагромаджений в індивідуальному досвіді, з орієнтаціями на норми, оцінки, обов'язки. Моральні оцінки й самооцінки разом з почуттями індивіда закріплюють його життєвий досвід, виробляють у нього ціннісну орієнтацію. Так створюються стійкі стереотипи поведінки, ті моральні позиції, які визначають вибір людиною лінії життєдіяльності. З часом ці стереотипи і позиції стають сформованими моральними якостями особи, які сприймаються в середовищі спілкування як сукупна цілісність моральної людини. Вихідними ціннісно-оціночними категоріями, як відомо, є добро і зло. Людина навчається добру у інших людей, але й уроки зла вона отримує від інших же. А ось «баланс» добра і зла, який формується в її душі, значною мірою залежить від самої людини, від її задатків, рис характеру і віри. Що стосується таких традиційних етичних категорій, як обов'язок, совість, честь, гідність та ін., то їх реальний зміст розкривається через актуалізацію того чи іншого аспекту добра, або, іншими словами, певного співвідношення суспільства і особи. Категорія обов'язку, наприклад, фіксує увагу на належному, оскільки вказує на ставлення індивіда до своїх обов'язків, на змістовну й аксіологічну сторону виконання цих обов'язків. Зв'язок совісті з ідеалами добра і обов'язку в історії філософії був відмічений ще Кантом, Гегелем, Фейєрбахом. Совість як самооцінка (чуттєва, раціональна) найкраще формується на основі знання норм суспільної моралі, що стали глибокими особистими переконаннями, своєрідною настановою до дії. Безсумнівно, що названі вище моральні цінності, більшість яких є загальнолюдськими, відіграють важливу роль у духовному житті українського суспільства. «...суспільство не може існувати без загальнолюдських цінностей, які зміцнюють і направляють у відповідне русло діяльність і пошуки людей»[5]. Але вони не вичерпують світ моральних цінностей. В нинішніх умовах, коли суспільство переживає постійну нестабільність, йдеться про його виживання, виникає гостра потреба в тих цінностях, з яких відчувається дефіцит. Насамперед – це свобода як загально соціологічна цінність, альтруїзм, милосердя та ін. Свобода, як відомо, стоїть в одному ряду з такими найбільшими загальнолюдськими цінностями, як гуманізм, братерство, рівність, взаємодопомога та взаємоповага ін. Без свободи не може нормально розвиватись суспільство, не функціонують й інші цінності.

Узагальнюючи та впроваджуючи українську культурно-історичну традицію, цінності, що характерні українському суспільству, М. Драгоманов розглядав родинне виховання як першу природну і постійно діючу ланку національного виховання дітей засобами народної педагогіки у колі найближчих за кривістю і духом людей. Учений вбачав у ньому не лише засіб становлення особистості, а й джерело зміцнення єдності поколінь, що створюють народ і націю, об'єднуються в державу. Він підкреслював, що Духовна культура в сім'ї

підкування про розвиток і виховання дитини дає батькам відчуття повноти життя, особистого щастя і власної значущості, підносить її над буденністю й наближає до ідеалу. Важлива ідея М. Драгоманова полягала у навчанні та вихованні поколінь на матеріалах української культури як окремого, а головне – унікального й неповторного утворення, що займає належне місце у скарбниці світової культури. Українська культура, писав учений, є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму і моральної снаги особистості. В. Сухомлинський був переконаний, що успіху у вихованні поколінь можна досягти лише спільними зусиллями сім'ї, школи та громадськості. Відомий педагог і вчений, професор Дрогобицького державного педагогічного університету О.І. Вишневський в своїх працях допомагає осмислити основні аспекти українського виховання і формації дітей. Узагальнюючи, вони зводяться до наступного:

Моральний аспект: сутність морального виховання полягає в тому, що людина утверджує в собі свою природну схильність до добра і готовність відстоювати його в собі та навколишньому житті; християнська педагогіка кладе в основу виховання мораль як чинник найбільшої ваги; невід'ємними елементами християнської свідомості є поняття сумління й гріха. Вони характеризують усе життя людини; моральність виростає з духовності людини, вона є містком між людиною та її Творцем; першим й основним паростком моралі є, за висловом І.Канта, «моральний закон в мені», за значенням певністю існування він може бути поставлений поряд із «зоряним небом наді мною».

Національний аспект: однією з найважливіших ознак людської природи є почуття національного, що свідчить про належність людини до певної етнічної групи; в основі національного виховання лежить національний аспект змісту українського виховання, що веде до становлення громадянсько-патріотичної свідомості; патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства; найвищим виявом патріотизму є почуття, що сягає рівня жертвовності, коли людина готова терпіти муки і навіть піти на смерть задля Батьківщини; у процесі становлення національної свідомості людини можна визначити три етапи: а) етнічне самоусвідомлення; б) національно-політичне самоусвідомлення; в) громадянсько-патріотичне усвідомлення. В основі ідеї виховання кожного народу лежить особливе уявлення про людину, про те, якою вона повинна бути. Ідеал українського національного виховання ґрунтується передовсім на двох головних цілях українця: «Служіння Богові і Україні». Національне виховання покликане визначити свої цілі, враховуючи особливості українського національного характеру. Центр уваги має зосереджуватися на сім'ї, бо тут зароджується зерно характеру людини, а отже – і народу.

Громадянський аспект: громадянське суспільство являє собою єдність, що ґрунтується на волі незалежних громадян і на їхній готовності до Духовна культура в сім'ї

співпраці; громадянська свідомість починається з усвідомлення і прийняття свобод, прав та обов'язків людини; із природи громадянського суспільства випливає трактування ідеї рівності людей; громадянське виховання ставить собі за мету прищепити людині віру у верховенство закону; економічну основу свободи становить приватна власність; вільна людина – самовідповідальна.

Сімейний аспект українського виховання: сім'я є соборною частиною суспільного організму; родина має у своїй основі духовне ядро; в основі сімейного виховання лежить сімейний аспект змісту виховання; сім'я володіє великими природними можливостями виховання; традиційно стосунки в українській родині будувалися на визнанні християнських сімейних чеснот, серед яких головними були і, зрештою, залишаються подружня вірність і готовність піклування одне про одного до смерті, опіка над дітьми, над батьками і старшими в сім'ї, взаємна повага і любов батьків, гармонія стосунків поколінь, спільність духовних інтересів членів сім'ї; пошана до свого роду, до могил предків; працьовитість, гостинність, дотримання звичаїв; відкритість щодо суспільного життя; багатодітність, тощо; носієм і виразником сімейних вартостей є сама родина – вчинки окремих членів, стосунки між ними, їхнє ставлення до світу тощо; специфічні сьгоднішні вимоги до сфери сімейного виховання: а) відродження духовних основ родини; б) подолання пережитків феодально-деспотичного ставлення до дитини як дорогої власності; в) «корекція національного характеру», розвиток вольових рис дитини, додання егоцентризму тощо; г) вчасне статеве виховання дитини в контексті «дошлюбної чистоти»; д) першою потребою нашого сімейного виховання є подолання огидних наслідків більшовицького режиму, серед яких: пролетаризація та колективізація сімейного виховання, відчуження батьків від дітей, втрата батьками віри в національні вартості, нігілізм щодо власної мови, культури, тощо.

Особистий аспект: перша природна потреба людини та її моральний обов'язок – бути вільною; важливими рисами характеру сучасної людини є працьовитість, творчість, самореалізація; до невід'ємних рис повноцінного характеру належать воля, наполегливість, самоопанування, підприємливість, ініціативність, здатність долати труднощі; сучасна людина повинна з великою увагою ставитися до власного здоров'я; єдність тілесного і духовного; єдність духовних орієнтацій та зовнішніх манер людини.

Психолого-педагогічні аспекти: демократизація методів виховання; національне й духовне в методах виховання; методи виховання: пряме навчання вартостей; опосередковане навчання вартостей; метод переорієнтації зусиль; методи привчання, переконування, сугестії; методи схвалення і осудження поведінки вихованця. Методи самовиховання: виховання прикладом і на прикладі; участь у добродійній діяльності; участь у добровільних жертвних справах; спілкування з високим і вічним; вправи на гарт волі. Усі вищезазначені аспекти хоч і класифікуються різними сферами, однак і моральний, і національний, і громадський, і особистий Духовна культура в сім'ї

аспекти виховуються реалізуються спершу в сім'ї, як основній ланці державі. Саме тому для будівництва суспільства «з людським обличчям», ми повинні підносити культуру і освіту нашого населення, починаючи з сімей і залучаючи обов'язково школу, телебачення та інші ЗМІ задля об'єднання зусиль.

Отже, слід зробити висновки

Завдяки церковному шлюбу виховне завдання батьків підноситься до гідності й характеру покликання, стаючи дійсним та істинним «служінням» у справі будівництва членів суспільства. Виховне служіння батьків настільки вагоме й величне, що св. Тома не вагається порівняти його зі священничим служінням: «Дехто поширює і підтримує духовне життя виключно духовним служінням. Це стосується Таїнства священства; інші ж роблять це стосовно як фізичного, так і духовного життя, і це здійснюється в Таїнстві подружжя, у якому чоловік і жінка єднаються, щоб зродити нащадків та виховати їх для прослави Бога»[6].

Перспективи подальших наукових досліджень:

- формування концепції сім'ї в сучасних умовах.

Список використаної літератури:

1. Сковорода Г. Твори: У 2-х томах. – К., 1961. – Т.1 - ст.34, 193, 578.
2. Рубенштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973. ст.150.
3. Маковецький А.М Українське суспільство у соціологічному вимірі: проблеми теорії та практики. – Чернівці: Руту, 2008.-208 с. ст.133
4. Маковецький А.М Українське суспільство у соціологічному вимірі: проблеми теорії та практики. – Чернівці: Руту, 2008.-208 с. ст. 135
5. Маковецький А.М Українське суспільство у соціологічному вимірі: проблеми теорії та практики. – Чернівці: Руту, 2008.-208 с. ст. 135
6. Св. Тома Аквінський, Summa contra Gentiles, IV, 58

А.И. БУКОВИНСКИЙ

Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова

ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА В СЕМЬЕ

Анализируется влияние духовной культуры на сознание и мировоззрение человека. Семья есть наиболее важной средой воспитания, формирования личности и моральных ценностей.

Ключевые слова: духовность, духовная культура, семья, ценности, воспитание.

A. BUKOVINSKIY

National Pedagogical University of the Dragomanov, Kiev

SPIRITUAL CULTURE IN THE FAMILY

Influence of spiritual culture on consciousness and world outlook of a person. Family is the most important environment for education, formation of personality and moral values of a person.

Key words: spirituality, spiritual culture, family, values, education.

Стаття надійшла до редакції 15.05.11р.